

Themanummer Kleine marterachtigen

Marterachtigen zijn roofdieren en kunnen daarom altijd rekenen op een tweezijdige belangstelling. Door hun teruggetrokken leefwijze hebben ze iets geheimzinnigs, waardoor ze konden uitgroeien tot sprookjesfiguren. Als jagers zijn het 'slimme' dieren met 'intelligente' kopjes. Vaak werden ze echter ook gezien als concurrent waar het ging om prooidieren die ook voor de mens van belang waren. Ze werden daarom bejaagd, waarbij premies van overheidswege vaak een extra stimulans vormden. Daarnaast waren van verschillende soorten de huiden van economische betekenis.

De langdurige en intensieve bejaging en bestrijding leidde er in de jaren veertig toe, dat zowel de grote marterachtigen, Otter en Das, als de grotere 'kleine marterachtigen', Boom- en Steenmarter, reeds in het begin van de jaren veertig tot op de rand van uitsterven waren gebracht en lokaal zelfs al waren verdwenen. Dit leidde ertoe dat in Nederland deze soorten al in 1947 in de Jachtwet werden overgeheveld van het 'schadelijk wild' naar het 'pelswild', waarop de jacht alleen bij uitzondering was toegestaan. Dit heeft echter niet meer geholpen. In veel gebieden waren de soorten al zo schaars dat ze zich niet meer konden herstellen, terwijl juist toen de verslechterende milieuomstandigheden hun tol gingen eisen.

De kleine 'kleine marterachtigen', Bunzing, Hermelijn en Wezel, leken zich beter te kunnen handhaven. Een enkele keer werd er zelfs wel eens een lans gebroken voor hun nuttige bijdrage bij de bestrijding van ratten en muizen. Veel effect heeft dat niet gehad en er zijn tekenen dat ook deze soorten minder algemeen worden. Zowel in Nederland als in Vlaanderen is de jacht op deze soorten inmiddels gesloten.

Dit themanummer gaat met name over de 'kleine marterachtigen': Boom- en Steenmarter, Bunzing, Hermelijn en Wezel. De uit Noord-Amerika afkomstige Amerikaanse nerts of Mink wordt hier alleen zijdelings genoemd. In het inleidende artikel en in de kaders worden ze gepresenteerd.

Door kennis over leefwijze is te achterhalen waar deze kleine, vooral nachtactieve roofdiertjes zich zouden kunnen bevinden. Maar zijn ze daar ook? Hoe is dat na te gaan? In verschillende bijdragen worden methoden aangedragen om hier meer zicht op te krijgen.

En als ze er niet voorkomen, waarom dan niet? Kan daar wat aan gedaan worden? Hoe gaat het natuurbeleid met deze diertjes om? Is dat voldoende? Wat zou er moeten gebeuren?

Bij de samenstelling van dit themanummer bleek het onvermijdelijk te zijn om voor sommige thema's (bedreigingen, zoals vergiftiging, en herintroductie) de grote marterachtigen, Das en Otter, erbij te halen. Zowel in methodiek als in kennis, die kan worden benut bij het beheer en in het beleid, zijn echter nog hiaten. Hopelijk is dit nummer een stimulans voor nader onderzoek naar onze kleine marterachtigen.

Weliswaar zijn er nog veel leemtes in de bestaande kennis, maar er lijken ook veel kansen te liggen. Kansen om bij de lopende herinrichting van Nederland rekening te houden met de eisen, die marters aan hun biotoop stellen; kansen die optimaal benut moeten worden!

De ad hoc-redactie bestond uit dr. Kees J. Canters (Werkgroep Boom- en Steenmarter Nederland), dr. Sim Broekhuizen (VZZ) en vanuit De Levende Natuur drs. Gerrit Jan de Bruyn, drs. Piet J. van der Reest & drs. Isa (H.L.) Schimmel-ten Kate.

De redactie

Marterachtigen waar

De Marterachtigen (Mustelidae) vormen samen één van de negen families waarin de landroofdieren zijn onderverdeeld. Ze worden beschouwd als de meest primitieve familie, met nog de meest oorspronkelijke eigenschappen, zoals vijf tenen zowel aan de voor- als achterpoten en nagels die niet kunnen worden ingetrokken. Gedurende de ontwikkeling van deze familie is er een grote verscheidenheid aan vormen en leefwijzen ontstaan: ze omvat zowel de in het noorden van Amerika levende Kleinste wezel (*Mustela nivalis rixosa*) met een gewicht van maar 40-50 gram, als de in Noord-Europa levende Veevvraat (*Gulo gulo*) met een lichaamsgewicht van 20-35 kg.

De Steenmarter kent evenals de Hermelijn, Boommarter en Das een uitgestelde draagtijd (foto: J. van Osch).

Sim Broekhuizen & Gerard Müskens in Nederland: hebben we mee van doen?

Marterachtigen in Nederland

Van de ca 24 verschillende geslachten waarin de Marterachtigen zijn opgedeeld, zijn er in Nederland slechts vier vertegenwoordigd: de Wezels met de Hermelijn (*Mustela erminea*), de Wezel (*M. nivalis*), de Bunzing (*M. putorius*) en de uit Noord-Amerika ingevoerde Amerikaanse nerts (*M. vison*), de Marters met de Boommarter (*Martes martes*) en de Steenmarter (*M. foina*), de Europese dassen met de Das (*Meles meles*) en de Gewone otters met de Otter (*Lutra lutra*). Met deze acht vertegenwoordigers vormen de Marterachtigen verreweg de grootste groep onder de inheemse landroofdieren; daarnaast hebben we alleen de Vos (*Vulpes vulpes*) als vertegenwoordiger van de Hondachtigen en in de nabije toekomst wellicht opnieuw de Wilde kat (*Felis silvestris*) als vertegenwoordiger van de Katachtigen. Verdere versterking is inmiddels onderweg of al gearriveerd: ook de Wasbeerhond (*Nyctereutes procyonoides*), de Wasbeer (*Procyon lotor*) en de Lynx (*Felis lynx*) zullen we, net als nu al de Amerikaanse nerts, binnenkort in de beschouwingen moeten meenemen.

Al is het aantal inheemse geslachten van de Marterachtigen niet groot, toch omvatten ze met de gedrongen en goed gravende Das, de van zwemvliezen voorziene Otter en de boombewonende Boommarter, ook in ons land een vormenrijke groep met sterk uiteenlopende specialisaties.

Sociale structuur

Behalve de Das, die meestal met meerdere soortgenoten zowel de burcht als het leefgebied deelt, leven de andere Marterachtigen weinig sociaal. Volwassen dieren die een eigen leefgebied hebben gevonden, gedragen zich tegenover volwassen soortgenoten van hetzelfde geslacht territoriaal. De aanwezigheid van de jongen wordt geaccepteerd zolang ze nog niet volgroeid zijn of zich niet seksueel actief gedragen. Alleen de Hermelijn is hierbij een uitzondering (zie onder 'voortplanting'). Jonge dieren moeten zich waarschijnlijk proberen te redden in marginale biotopen totdat er in de omgeving een geschikt territorium vrij komt. In hoeverre jonge dieren die geen eigen territorium hebben weten te vinden of oudere dieren die door

een jongere generatie worden verdreven, zich op de grenzen van de gevestigde territoria weten te handhaven als 'schaduw-dieren', is niet bekend.

Bij alle Marterachtigen zijn de mannetjes groter dan de wijfjes (sexueel dimorfisme). De territoria van de mannetjes zijn, behalve bij de Das die groepsteritoria hebben, ook groter dan die van de wijfjes. Bij de wijfjes lijkt het er op dat ze de grootte van hun leefgebied afstemmen op de beschikbaarheid van voedsel. Zodra de mogelijkheid zich voordoet schuiven ze op naar een beter leefgebied, waar ze ook met een kleiner territorium toekunnen. Valt er een buur weg, dan nemen ze dat leefgebied er wel geheel of ten dele bij, maar als er daarna weer druk van nieuwe burens ontstaat, beperken ze zich tot het beste deel van het gebied. Mannetjes daarentegen optimaliseren hun leefgebied naar hun voortplantingskansen. Hun territorium omvat veelal de territoria van twee of drie wijfjes, tenzij de dichtheid van de wijfjes zeer laag is. Dan wordt het territoriale leven soms ingeruild voor een zwervend bestaan. Wijfjes doen dat als er langere tijd te weinig voedsel is, waarbij ook de mannetjes hun territoriaal bestaan opgeven.

De ouderzorg lijkt bij alle Marterachtigen geheel voor rekening van de moeder te komen.

Voedselkeuze

De prooi-keuze is bij de kleine marterachtigen in zekere zin een afspiegeling van de lichaamsgrootte. Wezelwijfjes zijn echte muizenvangers, met name van woelmuizen. De grotere Wezelmannetjes vangen daarnaast ook wel vogels en een enkele keer een jong Konijn of een jonge Haas. Het dieet van de Hermelijn omvat naast vogels vaker Konijnen en jonge Hazen. Ook hier zijn het echter vooral de mannetjes die grotere prooien bemachtigen; de kleinere wijfjes houden het toch vooral op woelmuizen. Bij de Bunzing spelen de muizen nog maar een ondergeschikte rol; hier zijn het vooral Konijnen, vogels en

Muskusratten die gegeten worden, naast de door Bunzingen hoog gewaardeerde kikkers en padden.

Bij de grotere Marterachtigen gaat de relatie tussen lichaamsgrootte en prooigrootte niet meer op. Steenmarters nemen in het algemeen geen grotere prooien dan Tortelduiven en jonge Konijnen, Boomkruisers blijven steken bij Konijnen en Duiven en Dassen eten al helemaal niet naar ze groot zijn: regenwormen, insecten, wespenbroed, muizen en jonge Konijnen uit het nest vormen het merendeel van het dierlijke voedsel. Zowel de Boom- en Steenmarter als de Das eten daarnaast in de nazomer en de herfst nog aanzienlijke hoeveelheden bessen en fruit. De Otter haalt het merendeel van zijn voedsel uit het water: vooral vis, en daarnaast nog rivierkreeftjes, amfibieën, oeverbewonende jonge zoogdieren en vogels.

Is de Wezel dus in hoofdzaak een voedselspecialist; naar mate de soorten groter worden, worden het steeds meer voedselgeneralisten.

Voortplanting

De Wezel, Bunzing en Otter hebben een 'normale' voortplanting: aansluitend op een geslaagde paring vindt de embryonale ontwikkeling plaats tot de geboorte. Deze embryonale ontwikkeling neemt bij de Wezel ca 36 dagen in beslag, bij de Bunzing ca 41 en bij de Otter ca 62 dagen. Bij voldoende voedselaanbod kunnen Wezels twee keer per jaar jongen krijgen. Bij Bunzingen komt dat alleen voor als de worp al in een vroeg stadium verloren is gegaan. Otters hebben geen vast voortplantingsseizoen, al worden de meeste jongen in het voorjaar geboren.

De Hermelijn, de Boomkruiser, de Steenmarter en de Das kennen een uitgestelde draagtijd. Na de bevruchting en de eerste weken van ontwikkeling van de eicel stopt de embryonale ontwikkeling in het blastula-stadium. Pas in de winter nestelt de blastocyst, die tot die tijd vrij in de baarmoeder heeft rondgezweefd, zich in de baarmoederwand en ontwikkelt het embryo zich verder. De ingevoerde Amerikaanse nerts neemt een tussenpositie in: de draagtijd kan zonder uitgestelde implantatie van de blastocyst verlopen en duurt dan ca 40 dagen, vergelijkbaar met de Bunzing, maar de draagtijd kan met uitgestelde implantatie tot 75 dagen worden verlengd.

Bij de jonge wijfjes van de Hermelijn gaat de seksuele ontwikkeling razendsnel. Al drie weken na de geboorte, wanneer ze nog blind zijn en door de moeder gezoogd worden, worden de jonge wijfjes al geslachtsrijp en worden ze meestal gelijk bevrucht door het mannetje dat ook de moeder bevrucht. Door de uitgestelde implantatie van de blastocysten is het jonge wijfje toch volgroeid als haar lichaam echt moet investeren in de groei van haar jongen. Aangenomen wordt dat de erfelijke effecten van de moeder-en-dochter bevruchting niet groot zijn, omdat Hermelijnen in het wild maar bij uitzondering ouder dan drie jaar worden. De kans dat een mannetje zijn eigen dochters bevrucht is daardoor klein.

Summary

Mustelids in The Netherlands: who and what are they?

There are seven mustelid species in The Netherlands: the Badger (*Meles meles*), the Otter (*Lutra lutra*), the Pine marten (*Martes martes*), the Beech marten (*Martes fiona*), the Stoat (*Mustela erminea*), the Weasel (*Mustela nivalis*), the Polecat (*Mustela putorius*) and the introduced Mink (*Mustela vison*). Together, they are by far the most diverse group of carnivores. An outline is given of their variation in social structure, diet and reproduction strategy.

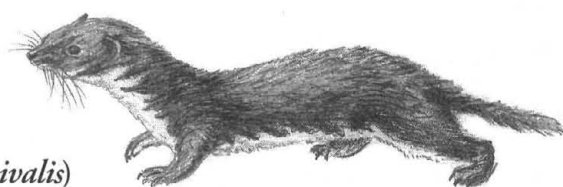
Dr. S. Broekhuizen

G.J.D.M. Müskens

IBN-DLO

Postbus 23

6700 AA Wageningen

Wezel (*Mustela nivalis*)

De Wezel is de kleinste inheemse martersoort (met staart ca 15-20 cm lang). De staart is, in vergelijking met de andere kleine marterachtigen, opmerkelijk kort en heeft geen zwarte punt, zoals de Hermelijn! Het bruin van de rug gaat langs een onregelmatige lijn over in het wit van de buik.

De grootte van Wezels komt in de buurt van die van muizen. Ze kunnen daardoor gemakkelijk in de gangenstelsels van muizen doordringen om deze als prooi te pakken te krijgen. Het is ook bepaald geen uitzondering dat een Wezel in inlooppalen voor muizen terechtkomt, bedoeld om de gevangen muizen in leven te houden. Soms eet de Wezel dan een reeds gevangen muis op en legt zich daarna te slapen, in afwachting van de dingen die komen gaan.

Net als sommige andere marters maakt de Wezel een 'kegel' wanneer hij de omgeving wil monstren. Hij gaat dan op zijn achterpoten zitten en leunt daarbij op zijn

staart. Soms is dit ook in het veld te zien: alleen een ronddraaiend kopje boven het gras. Het is dan ook zeer wel mogelijk om een Wezel overdag in het veld waar te nemen. Dat daarbij zijn nieuwsgierigheid wordt geprikkeld wanneer hij piep- of fluitgeluidjes hoort en hij dan soms gericht naar de bron van het geluid op zoek gaat, is vermakelijk om te zien.

Meestal is er één worp per jaar, soms zijn er twee. Per worp worden relatief veel jongen geboren: 5-7, soms zelfs 12. Hiermee stemt de Wezel overeen met sommige kleinere zangvogels. De levensverwachtingen zijn dan ook laag; een Wezel wordt gemiddeld niet veel ouder dan een jaar.

De grootte van het leefgebied varieert sterk, van één tot, met name bij de mannetjes, enkele tientallen hectares. In uiteenlopende terreintypen is de Wezel aan te treffen, zoals bossen en grasland- en akkergebieden, maar ook in de duinen en buitendijkse gebieden. Aangenomen mag worden

dat deze variatie verband houdt met het voedselaanbod en de geboden dekkingsmogelijkheden. Het voedsel bestaat voor het overgrote deel uit woelmuizen, waarvan er gemiddeld 1,5 per dag worden verorberd.

De Wezel komt met uitzondering van de Waddeneilanden overal wel voor in Nederland. Over het precieze voorkomen en de dichtheden is echter nog weinig bekend, laat staan over het zich voordoen van eventuele trends in aantallen. Toch mag worden aangenomen dat de instandhouding en het herstel van landschappelijke variatie, net als voor zoveel andere soorten in Nederland, borg staat voor het voortbestaan van de Wezel in Nederland. Dat ook in de nieuwe Flora- en Faunawet de jacht op de Wezel gesloten blijft, is een voor de hand liggende zaak.

Tekening:

Rutger Post/ InBeelding